

GLOBAL MUAMMOLARNING IQTISODIY JIHATLARI

Abduaxatov Shaxrux Zokir o'g'li

Annotatsiya

Hozirda zamonning eng dolzarb muammolaridan biri bu -urush va tinchlik, militarizatsiya va iqtisodiyotni demilitarizatsiya qilish muammosi ekanligi barchamizga ma'lum. Iqtisodiy, mafkuraviy va siyosiy sabablarga asoslangan uzoq muddatli harbiy-siyosiy qarama- qarshilik xalqaro munosabatlar tuzilishi bilan o'zaro chambarchas bog'liq. Bu katta miqdordagi o'q-dorilarni to'plashga olib keldi, katta moddiy, moliyaviy, texnologik va intellektual resurslarni o'zlashtirmoqda. Qurollanish poygasi insoniyatga qimmatga tushmoqda. 1945-yildan 80- yillarning oxirigacha sodir bo'lgan harbiy mojarolar globalizmni yana ham kuchaytirdi. Bizning asrimiz 10 million odamning yo'qotilgan asrga aylandi, bu juda katta zarar aslida. Hozirgi kunda dunyodagi harbiy ehtiyojlarining umumiy xarajatlari 1 trillion AQSh dollaridan oshadi. Bu jahon standartining taxminan 6-7 % ga teng. Misol uchun, qo'shma shtatlarda ular 8 %, sobiq SSSRda—yalpi ichki mahsulotning 18% va mashinasozlik mahsulotlarining 60% gacha tashkil etadi.

Kalit so'zlar

Global muammolar, milliy iqtisodiyot, rivojlanish yondashuvlari.

Global muammolar — umumbashariy hayot va taraqqiyot bilan bog'liq hozirgi zamon muammolari. Ular jumlasiga jahon termoyadro urushining oldini olish, xalqaro terrorchilikka qarshi kurash va barcha xalqlar uchun tinchlikni ta'minlash; rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar o'rtasida ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot darajasidagi tafovutni bartaraf etish, ochlik, qashshoqlik va savodsizlikni tugatish, rivojlanayotgan mamlakatlarda aholining tez sur'atlar bilan ko'payayotganligini tartibga solish, atrof muhit halokatli tarzda ifloslanib borayotganligining oldini olish; insoniyatni kerakli resurslar — oziq-ovqat, sanoat xom ashyosi, energiya manbalari bilan ta'minlash, fan va texnika taraqqiyoti salbiy oqibatlariga olib kelishiga yo'l qo'ymaslik kabilar kiradi. Global muammolar avvalo jahonda kechayotgan iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy, harbiy, ilmiy-texnologik, ijtimoiy-madaniy jarayonlarning umumbashariy ahamiyat kasb etishi natijasida yuzaga keldi.

Global muammolarni 4 guruhga ajratish mumkin: 1) xalqaro siyosiy munosabatlarda vujudga kelgan global muammolar — jahonda rivojlangan, rivojlanib kelayotgan va qoloq mamlakatlarning mavjudligi. Hozirgi. kunda jahon siyosiy tartibotini belgilashda dunyodagi 7 ta rivojlangan mamlakatning mavqei katta. Bu mamlakatlar bilan qoloq mamlakatlar orasidagi tafovut g'oyat kuchaydi. Taraqqiy qilgan mamlakatlarda demokratik qadriyatlar rivojlangan bo'lsa, qoloq mamlakatlarda avtoritarizm, demokratiyaga zid bo'lgan ijtimoiy munosabatlar avj oldi, xalqaro xavfsizlikka qarshi tahdidlar paydo bo'ldi. Buni terrorchilik, ekstremizm ko'rinishlari vujudga kelganligi tasdiqlaydi; 2) xalqaro iqtisodiy munosabatlarda paydo bulgan global muammolar — jahon xo'jalik tizimi vujudga kelib, unda asosan iqtisodiyoti rivojlangan mamlakatlar ustunligi qaror topdi. Iqtisodiyoti haddan tashqari rivojlangan mamlakatlar, transnatsional korporatsiyalar jahon iqtisodiyotini boshqarayotgan bir paytda, ikkinchi tomonda ularga qaram, iqtisodiyoti juda ham past

darajadagi mamlakatlar mavjuddir. Jahonda iqtisodiy va ilmiy-texnikaviy taraqqiyot yutuqlariga qaramasdan boy va kambag'al mamlakatlar o'rtasidagi farq o'sib bormoqda. 20-asr oxirida rivojlangan mamlakatlar jahon yalpi milliy mahsulotining 86 % ini ishlab chiqargan bo'lsa, kambag'al davlatlar atigi 1 % ni ishlab chiqardi. Ayrim mamlakatlar rivojlangan davlatlardan juda katta miqdorda qarzga botdi. Natijada ular siyosiy jihatdan mustaqil bo'lsada, iqtisodiy jihatdan rivojlangan mamlakatlarga qaramdir. Jahon iqtisodiy munosabatlaridagi globalla-shuvning salbiy oqibatlari ham mavjud. Masalan, milliy bozorni siqib qo'yadi, ishsizlikni, fermerlarning sinishini kuchaytiradi. Bu globallashuvga qarshi harakatni keltirib chiqardi. Yevropa va Osiyoning bir necha shaharlarida norozilik namoyishlari bo'lib o'tdi. Global iqtisodiy jarayonlar jahon miqyosida harakat qiluvchi moliyaviy iqtisodiy jinoyat guruhlarini vujudga keltirdi; 3) ijtimoiy sohada vujudga kelgan global muammolar — jahon aholisi muttasil ko'payib borishi natijasida Osiyo va Afrika mamlakatlarida oziq-ovqat, ichimlik suv tanqisligi kuchayib, bu hol boshqa mamlakatlarda ham kuzatilayotgani, jahon aholisining muayyan qismi ocharchilikni boshdan kechirayotgani, savodsiz ekanligi, axborot-texnologiya va umuman fan-texnika inqilobi samaralaridan bahramand emasligi, butun insoniyatga xavf tug'diruvchi kasalliklar (masalan, OITS COVID – 19) tez tarqalayotganligi shunday muammolar sirasiga kiradi; 4) inson va tabiat o'rtasidagi munosabatlarning buzilishi natijasida vujudga kelgan global muammolar ular katoriga dengiz va suv havzalarining bulg'anishi, o'rmon maydonlarining tobora qisqarishi, atmosfera ozon qatlamining yo'qolib borishi kabilar kiradi. Xatarli kimyoviy moddalarning haddan tashqari ko'p ishlatilishi natijasida qishloqlarda ekin ekiladigan yerlarning katta qismi yaroqsiz holatga kelish xavfi kuchaydi.

Bugungi kunda harbiy ishlab chiqarishda 60 million kishi ish bilan band. Dunyoning *super-militarizatsiyasi* ifodasi oltita mamlakatda yadroviy qurollarning mavjudligi bo'lib, bu yadroviy qurollar er yuzidagi hayotni bir necha o'nlab marta yo'q qilish uchun yetarli.

Bugungi kunga kelib, jamiyatni harbiylashtirish darajasini aniqlash uchun quyidagi mezonlar ishlab chiqilgan:

YaIM ga nisbatan harbiy xarajatlarning ulushi;

Qurol va qurolli kuchlarning soni va ilmiy-texnik darajasi;

Safarbar qilingan resurslar va urush uchun tayyorlangan inson zaxiralari hajmi, hayotni, oilani harbiylashtirish darajasi;

ichki va tashqi siyosatda harbiy zo'ravonliklardan foydalanish intensivligi. Ushbu pozitsiyalardan jamiyatning harbiy darajadagi bir qator darajalari ajratilishi mumkin (*harbiy maqsadlar uchun byudjetning 30-40% sarflanadi*);

mudofaa yetarliligi va qo'llab-quvvatlash o'zgarishlar nafaqat ichki barqarorlik hisobga olinadi.

Qarama-qarshilikdan voz kechish va qurollarni qisqartirish 70-yillarda boshlangan. *Varshava shartnomasi* mamlakatlari blokining qulashi va keyinchalik SSSR qarama-qarshilik muhitini yanada zaiflashishiga olib keldi. NATO harbiy va siyosiy blok sifatida saqlanib, ba'zi strategik munosabatlarni qayta ko'rib chiqdi. Bunday siyosat (Avstriya, Shvetsiya, Shveysariya) tufayli xarajatlarni minimal darajaga ko'targan bir qator mamlakatlar hozirda mavjud.

Keng yo'llardan qurol ishlab chiqarish sohasida jadal rivojlanishga o'tildi. Yangi texnika jangovar operatsiyalarni o'tkazish usullarini, shuningdek, qurolli kuchlar tarkibida sifatli parametrlarning ustuvorligini oldindan belgilab berdi. Qurol-yarog' modernizatsiyasi davom etib kelmoqda, harbiy-texnik inqilobning yangi bosqichi boshlandi. Ammo harbiy ehtiyojlar katta miqdorda moliyalashtiriladi. Misol uchun, AQSh harbiy byudjeti 300 milliard dollarga ko'tarildi, bu

xarajatlarni har yili 3% dan ortiq kamaytirish rejalashtirilgan.

Ommaviy qirg'in vositalarining ulkan manbalari saqlanib qolmoqda, sayyoramizdagi ilg'or harbiy texnika taraqqiyoti davom etmoqda, natijada siyosiy keskinlik va beqarorlik o'choqlariga tushib qoladi, muhim vaziyatlarni kelib chiqishiga sabab bo'lmoqda. Hozirda dunyoning 30 mamlakati kimyoviy qurollar, 10 ta mamlakat-biologik qurollar ishlab chiqarish va yadro ishlab chiqarish salohiyatiga ega bo'ldi. Iqtisodiy va ilmiy-texnik aloqalarni xalqarolashtirish inson sivilizatsiyasining global muammolarini oshirishga sabab bo'ladi. Bu, birinchi navbatda, harbiy tahdid muammolari, dunyoning muhim qismi, oziq-ovqat, energetika va boshqa krizislar kam rivojlanganligini o'z ichiga oladi. Ular jahon va milliy reproduksiya tuzilishiga, iqtisodiy jarayonlarning dinamikasiga ta'sir qilmasdan qolmaydi.

Global muammolarning xarakterli xususiyati ularning ijtimoiy rivojlanish uchun muhimligi mezonidir. Bu ijtimoiy nizolarni hal qilishda atrof-muhit va xavfsizlik muammolari va boshqalar uchun amal qiladi. Bundan tashqari, tabiat qonunlarini o'rganish va ishlatmasdan jamiyatni rivojlantirish qonunlarini bilish mumkin emasligi sababli, har qanday global jarayonga aralashish muqarrar ravishda ko'plab sohalarga tarqalgan zanjirli reaksiyalarni talab qilishi kundek ravshan.

Global qarama – qarshiliklarning yana bir o'ziga xos xususiyati shundaki, ularning manbalari asosan ijobiy, ya'ni odamlarning ishlab chiqarish va farovonligini oshirish bilan o'zaro aloqador.

Global muammolarni tavsiflash uchun xalqaro tashkilotlar tomonidan qabul qilingan tasnifdan foydalanish mumkin.

1. Insoniyatning asosiy ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy vazifalari bilan bog'liq muammolar:
jahon urushining oldini olish; kosmosning noilitarizatsiyasi;

qurol poygasi va qurolsizlanishning oldini olish;

jahon ijtimoiy taraqqiyoti uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, kam rivojlangan mamlakatlarning rivojlanishidagi kechikishlarni bartaraf etish.

Bizning mamlakatimizda esa ishlab chiqarish xarakteridan kelib chiqadigan ob'ektiv ekologik va iqtisodiy qarama-qarshiliklar tabiatga resurs sifatida yomon munosabatda bo'lish hukmronligi bilan kuchaygan. Sobiq SSSRning barcha hududlari ekologik falokat hududlariga aylana bordi. 70 million kishi havoda zararli moddalar miqdori maksimal ruxsat etilgan kontsentratsiyadan 5 marta ko'p bo'lgan va aholi soni 43 million kishidan oshib ketgan shaharlarda yashaydi – bu me'yordan 15 marta yoki undan ko'p. Eroziyalar 373 ming kvadrat metrga teng. Sobiq SSSR davrida 68 ta sanoat markazlarida ifloslanish darajasi belgilangan normalardan 10 marta oshib ketdi va bu yerda kasallanish darajasi butun mamlakat bo'yicha 1,5- 2 marta yuqori darajaga yetdi.

Belorussiyada murakkab ekologik vaziyat yuzaga keldi. Chernobil halokati natijasida qishloq xo'jaligi yerlarining 20% yaroqsiz holga keldi. Bundan tashqari, atmosferaga har yili hozirda 3 million tonna zararli moddalar chiqariladi; 45 million tonna chiqindilar va 63 million kubometr chiqindi suvlari bu holatni yanada kuchaytiradi. Respublikada 1500 dan ortiq kichik daryolar va suv omborlari ekotizimlari mavjud emas. Kasallikning tuzilishi gepatit, o'pka va onkologik kasalliklarning yomon sifatli ichimlik suvi, oziq-ovqat va iflos havo oqibatida ko'payishiga olib keldi. Bolalar o'limi rivojlangan mamlakatlarda bu ko'rsatkich 3-5 marta oshadi. Sog'liqni saqlashga sarflanayotgan milliy daromadning ulushi rivojlangan mamlakatlarga nisbatan 3-4 barobar past.

Atrof-muhit o'zgarishining ta'siri ostida ko'plab tarmoqlarning mahsuldorligi kamayadi, ishlab chiqarish vositalarining yaroqsiz holatga kelishi tezlashadi, resurs aylanishi sekinlashadi, shuning

uchun tirik mehnat xarajatlarining samaradorligi pasayadi, milliy daromadning katta qismi tabiiy muhitning tanazzulini oldini olish uchun sarflanishga majbur. Aksincha, uning sifatini oshirish reproduktiv jarayonlarning borishini tezlashtiradi, ishlab chiqarish resurslarini samarali iste'mol qilish darajasini oshiradi, umumiy mehnatning muayyan xarajatlarini kamaytiradi, NTP ni tezlashtirish va jamiyat a'zolarining ehtiyojlarini yanada to'liq qondirishga qaratilgan kapital qo'yimlardan oqilona foydalanishga olib keladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, tabiiy muhitning holati ko'p jihatdan ommaviy axborot vositalaridan resurslarni qo'llab-quvvatlashga asoslangan intensiv iqtisodiyot usullariga o'tish zaruratini belgilaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Insoniyatning global muammolari <http://geografiya.uz/geografiya/11309-insoniyatning-global-muammolari.html>
2. Global iqtisodiy muammolar <https://fayllar.org/global-iqtisodiy-muammolar.html>
3. Kurs ishining maqsadi jahon iqtisodiyotidagi global muammolar va ularni hal qilish yo'llarini o'rganishdan iborat <https://fayllar.org/oliy-va-o`rta-maxsus-ta`lim-vazirligi-mirzo-ulugbek-nomidagi-ozb-v5.html?page=2>
4. <https://xs.uz/uz/post/global-ekologik-muammolar-barqaror-taraqqiyotga-katta-tahdid-solmoqda-buning-oldini-olish-uchun-nima-qilish-kerak>.
5. Rajabov N. Sh. Ekologik me'yorlarning huquqiy muammolari: Monografiya, - T. 2007, 14 b.
6. Safarov Dj.I. Ekologik qonunlarni inkorporatsiya yo'li bilan tizimlashtirishning o'ziga xos jihatlari. TDYUI Axborotnomasi. - Toshkent, 2010. - № 1. - B. 81-85.

WORDLY
KNOWLEDGE